

ЕПСКО ПРИПОВЕДАЊЕ АНЂЕЛКА КРСТИЋА

У раду конкретизујемо и систематизујемо општеприхваћена запажања о приповедним елементима дела Анђелка Крстића, проширујући их специфичностима наративног света Крстићевог капиталног дела, романа *Трајан* (1932). Сходно природи Крстићевог стваралачког поступка који осветљавамо у релацији са књижевним периодом и друштвено-историјском ситуацијом која га условљава, и у већој мери кроз имплицитну поетику, интенције емпиријског и имплицитног аутора романа *Трајан* и његов приповедни поступак доводимо у везу са *епским приповедањем*. Значајне аспекте Крстићевог приповедног поступка налазимо у *епској мисији*, техници *ab ovo*, односно *саги* о породици Радевић, обликовању Трајановог лика по узору на епски предложак, те у заступљености фолклорних елемената наратива, што су уједно наслови одељака рада. Рад узима у обзир и елементе модернизације приповедног обликовања романа *Трајан*. Рад закључујемо освртом на рецепцију *епског приповедања* Анђелка Крстића из угла наше савремености, отварајући простор за полемику у вези са а(на) хроничом оваквог поступка.

Кључне речи: *Трајан*, епско приповедање, *ab ovo*, раван/једнодимензионални лик, фолклорни елементи.

„Живећи и радећи у средини сурових и бездушних господара, понижених и потлачених наполичара, вредних и родољубивих печалбара [...] покушао сам, иако далеко од културних центара и академија, да разнолики живот и делање средине ухватим и изнесем какви су у истини били и развијали се.”
Анђелко Крстић у телеграму Нушићу и другим јавним радницима 1934.

1. Епско приповедање: генеза и одлике

Термин *епско приповедање* поникао је у оквиру разматрања епске технике, превасходно епских дела у стиховима (епопеје и епске песме); у таквом контексту, указује се да је „еп, odnosno epska pjesma, duži sastavak u stihovima u kojemu se o nekoj važnoj temi pripovijeda na opširan (epski) način,

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

и то тако да се описују дјела важних особа или пресудни догађаји из повјести или митологије.” (Pavličić, 1986: 413) Најважнија одлика епског приповедања, опширност, произилази из начина на који се епска дела у стиховима (еп и епска песма) везују за заједницу у којој настају²; тачније, заједници важна тема захтева опширно (епско) приповедање.

Под епском опширношћу у контексту приповедања подразумева се и присуство великог броја ликова и њихових акција уз сразмерност у погледу количине текста, и исцрпност јер приповедање/извештавање о неком заједници важном догађају то захтева: „Sve ono što se događa epskim junacima a priori je važno, bez obzira na to radi li se o nečemu što doista pokreće radnju naprijed, ili o nečemu što je tek statički motiv, puka ilustracija. Ta važnost dolazi jedanput odatle što se junaci nalaze na nekome važnom zadatku, pa sve što im se pri tome dogodi zadobiva povijesnu, ili barem simboličku vrijednost, a drugi put odatle što su junaci važni sami po sebi, pa su i sitnice bitne zato što se događaju upravo njima.” (Pavličić, 1986: 416) На основу наведеног можемо закључити да је епско приповедање условљено и присуством важног (епског) јунака у подједнако важној причи. Епска ширина, као одлика приповедних форми попут епова и епских песама, често се остварује и у делима друге врсте чија је окосница прича о путовању.

Без обзира на мотивацију епског приповедања, њиме се приповедни темпо успорава. Али, имајући у виду значај средишњег догађаја (епа, епске песме) за заједницу у којој настаје и којој се обраћа, ретардација радње саставни је део канона наведених књижевних врста и налази оправдање у идејном слоју дела.

Творевине епског приповедања од антике до данашњих дана нису се битно удаљиле од античког канона који им је, сходно интенцији поменутих књижевних врста, давао значајно место. Још је Аристотел у 4. веку пре нове ере епопеју, као приповест о прошлом, довео у везу с историјом и у односу на њу вредовао је као дело које приказује оно што је опште, при чему уношење „чудноватог” у приповедање о историјским догађајима не умањује уверљивост овог дела; с друге стране, историја приказује *појединачно*. „Аристотелово истицање чудесног као типично епске црте обиљежило је скоро сва каснија одређења епске поезије.”, закључује Зденко Лешић (2010: 355) Чудесно је нарочиту функцију остваривало током процеса рецепције – њиме је привлачена већа пажња слушалаца. Треба додати и да је „чудесност” у антици пре свега била црта епских јунака („узвишених”, „зачудних”).

Током развоја уметничких врста епске поезије, упркос радикалним изменама на плану тематике и обликовања јунака, где се, као у идиличном (грађанском) епу, аутор окретао приповедању о свакодневном животу обичних људи, епско приповедање остаје постојана дистинктивна црта

² Уп. „Epsko pjesništvo redovito govori u ime cijele zajednice kojoj pripada.” (Pavličić, 1972: 413)

ове врсте. „Umjetnička je epika, doduše, sklona eksperimentu, ali je, baš kao i usmena – koliko god bila samosvjesna – neposrednije nego druge vrste vezana uz društvenu situaciju.” (Pavličić, 1986: 427) Међутим, говорећи о развоју епопеје, те о епској техници као једном од њених обележја, наводи нас на разматрање њеног укрштања са поемом и романом, или настављања кроз ове две епске форме. Док је Хегел због више сличности, нарочито у погледу дужине, роман назвао савременом грађанском епопејом, Тања Поповић (2010: 84) поему назива модерним епом, при чему „епитет *модерни* упућује на развојну компоненту датог облика, односно на некакав прелом у еволуцији наративних дискурса уопште.” Међу значајном променама, које су се углавном одвијале у погледу „јунака и аутора, простора и времена, стварности и илузије, историје и наратива, односно нарације и стиха”, Тања Поповић налази да „нарација модерног епа почива управо на специфичном, суштински измењеном односу аутора и јунака. Аутор је, дакле, овладао јунаком, преузео уметнички свет у своје руке.” (Поповић, 2010: 84, 93)

2. Епска мисија Анђелка Крстића

У историји књижевности, Анђелко Крстић остао је упамћен као приповедач живота једног поднебља у једном историјски важном раздобљу, који је настојао да ослика кроз културолошке, социолошке и верске укрштаје карактеристичне за дато поднебље: „оно што је заиста била Македонија у времену 1880–1941. године, њене противуречности, ропство, одрођавање, ослобођење, печалбарство итд. није дубље захватио од Анђелка Крстића ниједан приповедач.”, закључује Миливоје Ристић (1954: 9) у предговору *Одабраним приповеткама* поменутог писца објављеним свега две године након Крстићеве смрти. Поједини савремени проучаваоци дела Анђелка Крстића истичу да оно „делом својих значења” припада и српској књижевности, а нису ретка мишљења о Крстићевој превасходној припадности српској књижевности.³ Без улажења у полемику о Крстићевој припадности одређеној националној књижевности, а усмеравајући се на садржај његових дела, у првом реду капиталног остварења – романа *Трајан*, уочава се тенденција ка реалистичком сликању поднебља око Крстићевог родног места, села Лабуништа, а у оквиру социјалне слике, са тежиштем на приказивању узрока и последица кључног проблема појединца тога краја, печалбарства. И даље

³ Уп. „Када се сви релевантни елементи ове [Крстићеве, прим. аут.] књижевне егзистенције извагају, оно више припада српској књижевности, али је неоспорна и Крстићева делимична припадност македонској литератури.” (Јеврић, 2019: 177) и: „Углавном је јасно да је то писац српске националне оријентације, српског језика и српског имена и презимена, али да се може посматрати и као македонски писац јер је у својим делима говорио углавном о људима и проблемима са македонског терена.” (Јеврић, 2019: 178) Мирјана Бечејски (2006: 48) дело Анђелка Крстића разматра у контексту историје књижевности Старе Србије.

од овога, у опусу Анђелка Крстића учоава се тежња за уметничким обликовањем општег, универзалног сукоба добра и зла које се, сходно околностима македонског живља с краја 19. века и у првим деценијама 20. века конкретизује кроз судбину обичног човека, јединке стицајем околности истргнуте из природног географског и социјалног окружења и упућене пут вишеструке борбе *за* и *против*. У борби *за* опстанак породице јунак Крстићеве прозе често је неравноправан противник свему *против* чега се бори, а између осталог то су глад, немаштина, али и интереси других националности и вероисповести на простору тадашње Македоније. Доживљавајући време у којем је живео као *епско време* одсудне борбе за опстанак појединца, породице, национа, чији су противници исконски претећи, Крстић хероја – страдалника налази у редовима обичног човека, својим делом наизглед малог, али снагом за трпљењем непоновљивим. И поражен, Крстићев јунак остаје тип хероја једног времена. На том путу – борби, у значајној мери заснованом на трпљењу, жртвовању и преживљавању, сваки осванули дан је светковина.

У историји рецепције дела Анђелка Крстића, роман *Трајан* одређиван је кроз припадност књижевном правцу, односно као (соц)реалистички роман (Бечејски, 2006); тематски је називан повешћу (Kovačević, 1954: 17) која као „opširno istorijsko ili legendarno-istorijsko pripovedanje” (Bogdanović, 1985: 586) стоји на граници са историјским романом, док повест о Трајановом животу захвата готово пола века историје тадашње Македоније; *Трајан* је такође тематски одређиван као егзистенцијални роман (Бечејски, 2006). Епонимом *Трајан*, усредсређеношћу приповедача на социјално, просторно (Трпенци – Битољ – Метохија – Београд – Румунија), временско кретање и Трајанов физички и духовни развој од детињства до смрти, овај роман приближавају жанру романа лика, односно билдунгсромана као његове подврсте. „Postavljen na vrlo široku osnovu, ovaj roman je neka vrsta епореје.” (Kovačević, 1954: 17), а ово запажање, са којим смо сагласни, у раду биће разматрано кроз укупан приповедни поступак Анђелка Крстића који ће открити не само понирање у важне историјске догађаје уочи, за време и по завршетку Првог светског рата, већ и обухватно и уверљиво понирање у сам живот. Важно је истаћи и документарну вредност овог романа (хронике).⁴ Жанровско одређење Крстићевог романа сеже до *романескне трилогије* „pošto bi se svaki od njegova tri dela mogao načiniti posebnom knjigom.” (Kovačević 1954: 18)

Дело *Трајан* експлицитном жанровском одредницом „роман из живота македонских печалбара” кореспондира са сликом као једним од најзаступљенијих жанрова српске књижевности епохе реализма пре свега по интенцио-

⁴ „[Krstić] je ovim svojim delom hteo da pruži jedan duboko ljudski i društveni dokumenat [...] iz života Makedonije i njenih pečalbara.” (Kovačević, 1954: 18)

налности у погледу етичке функције дела⁵ и наглашеној документарности⁶; али, за разлику од уже тематике слике⁷, *Трајан* свеобухватно слика живот македонског печалбара у већем временском раздобљу и на ширем простору. Стога дело *Трајан* можемо назвати аутентичном сликом низа аутентичних догађаја из живота македонских печалбара, приказаном и приповеданом детаљном (односно разгранатом) романескном фабулом.

3. *Ab ovo / Сага о Радевићима*

Три тачке у инципиту романа *Трајан* импликација су претприповести о печалбарству, теми, проблему и „универзалној истини” (Бечејски, 2006: 45) старијој од сваког индивидуалног живота македонског живља у Трпенској нахији. Стога, како сугерише приповедач романа, прича о Трајану једна је у низу казивања у „саги” о печалбару, са интенцијом да га бар тим *низом казивања* смести у породицу од које је, услед онога што се „стекло од давнине” и „што су прилике створиле”, печалбар, најзаступљенији тип прозе Анђелка Крстића, био физички одвојен, али и подвојен у више смисла, о чему ће касније бити речи. Важној теми печалбарства и свом јунаку (у дословном значењу те речи) Крстић прилази *ab ovo*, описујући и приказујући друштвене и историјске околности које су условиле и даље условљавају овај проблем, те које обликују лик печалбара. Међутим, епонимом *Трајан* један од јунака печалбара издвојен је по одређеним особеностима. Уједно, овим је истакнута и средишња тема романа: „Trajan kao sin, muž, radnik, sužanj, vojnik – dakle čovek u svima njegovim društvenim funkcijama, to je tema ovoga romana.” (Ковачевић, 1954: 17)

Роман почиње приповедачевом рефлексijом о наметнутим изборима између два зла⁸, уз изостанак зазивања наде и правде. У овим деоницама

⁵ Говорећи о жанровском идентитету слике Милан Јовановић у њему, између осталог, учава пишчеву намеру „да у друштву подржава оно што је добро и лепо” (Јовановић, 1887: 304).

⁶ Према Душану Иванићу, жанр слике је „подразумјевао и мању мјеру фикционализације, умјетничке слободе измишљања и преобликовања постојеће грађе, дакле, мању мјеру субјективности у фабулацији, све до привида да писац заправо преузима готов материјал.” (Иванић, 1988: 258)

⁷ Говорећи о тематици жанра слике у дијакронији српске реалистичке прозе, Ана Живковић (2017: 49) закључује да се „тематика развијала и усложњавала постепено: од женидбе, породичних односа, сеоских прослава (Игњатовић, Шапчанин, Адамов, Веселиновић), преко друштвено проблематичних питања из учитељског живота (Веселиновић) или ратне стварности (Јакшић), до метафизичких слутњи добра и зла (Вукићевић, Ранковић, Драгутин Илић, Матавуљ).”

⁸ Уп. „Spahije, begovi i age zauzeli su ravnice i plodne zemlje, i ko nije hteo da zaveže čalmu i da izvrši obrezanje na sebi, trebalo je da radi za njih na čifluku, da im bude rob-napoličar, ili da napusti ta mesta i da se povuče u vrleti i krševe da tamo tavori škrti život. A kad ga je glad nadjačala, oturao

лирског карактера и документарне вредности налазимо зачетак повести о шкртом, голом, тешком, усамљеном животу македонског сеоског живља уочи, за време и након Првог светског рата. Темом печалбарства приповедач осветљава и универзалне, контрасте од *искони* као што су антејска повезаност са земљом и одисеја, сукоб на спољашњем и унутрашњем плану, вера/религија, подвојеност на „рисјане”, „нашинце” („рају”) и туђе, укрштај живота и смрти. Преокрети у животном циклусу овде су везани за пролеће, када печалбар одлази и јесен, када се враћа како би „punio онај duboki rezervoar duše porodičnom ljubavlju i rodbinskom milošću koji su izrasli u njemu rođenjem i navikom” (Krstić, 1954: 22); ови тренуци означавају „уснулоост”/ „побожну тишину”, односно „буђење”, оживљавање села. Галерију ликова на првим страницама романа *Трајан* сачињавају остарели, истрајни али често изнемогли печалбари, или пак њихове остареле удовице (Милевица, Вељанчина, Марковица...). Ликови печалбара у роману често су одређени једним „стајаћим” епитетом: сипљиви чича-Теофило, вредан деда-Богдан, изнемогли Стефан и Цветан итд., а ово одређење углевном је праћено и истицањем физичке карактеристике (деда-Богдан имао је „леђа испупчена као да носи сламарицу на њима”, стр. 23). Оваква карактеризација ликова печалбара условљена је интенцијом приповедача да тежиште стави на општу, универзалну компоненту човека изложеног таквим историјским и социјалним околностима; уз стајаће епитете који истичу доминантну карактерну или физичку црту, а који су у сличним значењским равнима, Крстићеве печалбаре повезује жеља за приповедањем о земљама, градовима и крајевима у којима су живели. Знајући да је проблем печалбарства старији од њих, те да ће их надживети, њихова прича нема карактер аманета – опоруке, већ открива жељу за „надокнадом живота” бар у заједништву које ће омогућити прича. Уз ракију и мезе стари печалбари отварају „старе тефтере преживљаја” (26). А знајући да су међу слушаоцима будући печалбари, та прича не може бити ламент, већ само анегдота из печалбарских дана. Међутим, од наслова романа, те хронотопа Трпенци, демантује се појам минулог; прича о којој приповедају свезнајући приповедач, те ликови његове галерије печалбара, никада неће бити минула прича, већ нечија будућа.

Након опсежног увода у тему печалбарства и њену искон, приповедач одмотава слој „приватне” приче печалбара браће (ћутљивог) Момира и (бистрог, отресиотог, брзог, умног у расуђивању и подухватљивог у раду, каткад преког) Славка. Од овог тренутка романа пратимо „сагу” о породици Радевић која ће изродити главног јунака романа, Трајана. И ова повест одвија се хронолошки, уз поетички неизбежне (али функционалне) дигресије попут оне о учитељу Дојчину и коџабашу Исаку која има документарну функцију јер похрањује историјат настанка школе и развоја школства у

je sebe odande u daleki svet da traži radom život sebi i za svoje na domu gde ih je ostavio vezane za rodni krš kao Prometeje.” (Krstić, 1954: 21)

Трпенској нахији. Други наративни рукавац мотивисан је приповедачевом жељом да слушаоце упозна са кућом Радевића; међутим, по правилу живота овог краја, у овој кући не затичемо домаћине Момира и Славка, већ њихове домаћице, јетрве Момировицу и Славковицу. Приповест о ова два пара јунака развија тему антејске везаности за земљу. С једне стране, Момир и Славко често одлазе у завичај, чиме се потврђује приповедачева мисао да „завичај и дом, породица и љубав према њима везивали су [печалбара] да истраје до краја, до послетка.” (21) Међутим, Момирова и Славкова жеља да породица буде на окупу отићи ће у другу крајност, па ће се и њихове супруге придружити печалбарском животу. Али, попут „пресађених биљки, са подрезаним кореном” (31), оне ће копнети и спас ће наћи једино у повратку свом, планинском крају. Њихова бол због одвајања од завичаја пре свега је душевна; непробол могао се превазићи једино поновним успостављањем *везе*. Инсистирање на *вези* са завичајем као јединој правој, мотивишућој, чистој и чврстој осветљава једну он најважнијих порука романа: „патријархална свест, као синоним очувања домаћег огњишта, породичне и отаџбинске части, не напушта се ни по цену живота.” (Бечејски, 2006: 45)

Доста простора романескног текста дато је приповедању о свакодневици у печалбаревој кући у јесен, а све са циљем истицања радости заједништва. Породица на окупу – једна је од најлепших *слика* романа Трајан. Та слика увек је у покрету: гости долазе у печалбареву кућу, честитају печалбарев долазак, распитују се за здравље, за зараду, за остале печалбаре; послужују се; весела деца играју се у дворишту и „вребāju” сваки тренутак за загрљај са родитељима. Током гозби, седељки, слава доста је пошалица на рачун печалбарског живота. А печалбар се труди да слику тешког живота остави у туђини. Слику домаћег живота употпуњују одлазак у цркву и молитве за здравље и пород. Пред одлазак печалбара неизбежно се буди разговор о подвојености: „Овакав подвојен живот, нано, није живот...” (40) – мисао је која се ретко изговара, а све време постојано стоји у срцу и мисли оних који одлазе и оних који ће наново чекати.

У предисторији Трајановог живота налазимо важан детаљ који ће умногome обележити живот овог јунака: Трајан је рођен из молитви Славковице Пречистој; у контексту (библијске) теме предодређености, овим мотивом се средишња тема романа подиртава, продубљује у погледу трагичног, али и уздиже до симболичке равни јер се судбина овде доживљава као унапред зацртан пут патње и страдања.

На развој села Трпенци и обликовање ликова о којима се приповеда утицаће и борба учитеља Дојчина Апостоловића за обнављање школе која је након погибије учитеља Цветка више од двадесет година била празна. Од многих Дојчинових недаћа, које је највише иницирао самовласан коџабаш-Исак, неке су директно утицале на преокрет у судбини породице Радевић. Прича о сукобу коџабаш-Исака и учитеља Дојчина развија се преко инте-

лектуалног надмудривања, сукоба поштења и корупције, физичког кажњавања до крвне освете која ће у селу Трпенци и у психолошкој димензији појединих ликова (у првом реду Трајана) оставити далекосежне последице. У галерији Крстићевих ликова, уз главног јунака, и учитељ Дојчин узрашће у симбол постојаности, честитости⁹ и правичности. Ове особине уједно га чине Трајановим панданом.¹⁰ Повест о школи одмотава се и кроз тему прекрајања историје и однорођавања јер коцабаш-Исак не дозвољава да се у ућумату (суду, управној власти) потврди да је у Трпенцима икада постојала школа. Разговор коцабаш-Исака и учитеља Дојчина у његовом дому прераста у диспут о традицији и вери његовог народа. Аргументи учитеља Дојчина о споменицима културе и вере, о предањима о Боланом Дојчину и Милошу Кобилићу, те о обичајима похрањеним у уметничкој књижевности (где наводи дело *Селанка* Јанка Веселиновића и његове одломке о свадбеним обичајима) и, најзад, до нивоа лексема које користе у народном говору, непобитни су. Међутим, у додиру са турском силом, недовољни.¹¹ Све наведено, а нарочито Дојчиново учешће у борби која је вишезначна у овом роману, оправдава продубљену психолошку карактеризацију Дојчиновог лика. Кључне речи његовог унутрашњег монолога јесу борба и истрајност. А саму борбу Дојчин сагледава са више аспеката: „Човек кад се родио, и мора да дочекује и испраћа часове, дане, године, времена док трају, боље је да не буде паразит и да не сачека крај само урањеним телом да се њиме сладе црви у аршин широкој и два и по дубокој рупи!...” (90); Треба издржати све, без роптања, одважно, мушки!” (90); „Да, борба са самим собом, то је најтежа борба!” (90) Без обзира на тежину, по Дојчину свака је борба подједнако важна/нужна. Дојчинов лик психолошки је најпродубљенији лик романа и припрема појаву пандана, оличења другог „пола” борбе, Трајана, постојаног у трпљењу.

Славко као посредни учесник Дојчинове мисије, а непосредно њен бранилац, својим поступком допринеће судбинском преокрету у својој породици. Бранећи настојања учитеља Дојчина пред коцабаш-Исаком, Славко ће привући пажњу Дојчинових противника, што ће у овом случају резултирати Славковом смрћу, а дугорочно разним крвним осветама. Недуго затим, у шуми биће убијен старији коцабаш-Исаков син Кузман. И у породици Ра-

⁹ Учитељ Дојчин ни по коју цену неће пристати на образац подмићивања турских властодржаца.

¹⁰ За значење приче овог романа важан је податак да су и учитељ Дојчин и Трајан јединци у својих родитеља. Овим су додатно наглашене освешћеност, снага и трагика њихове жртве за циљеве који су себи поставили, а који се тичу општег добра (заједнице, породице).

¹¹ Уп. „Сад, сад, ја да ти кажем шта је и како!...” (реплика коцабаш-Исака, 61) Појашњења ради, учитељ Дојчин залаше се за школу у којој ће се настава одвијати на народном језику, а у којој ће се учити о историји, традицији и вери његовог народа. На путу остварења те мисије стоје с једне стране турска власт, а с друге бугарски окупатори.

девић настављају се несреће: убрзо ће умрети Момир, а услед тужбе због недовршене зграде у печалби сав Момиров иметак биће одузет. До рођења посмрчета Трајана кућа Радевића биће без домаћина. Мотив крвне освете даљи романескни пут наставља кроз Трајанов лик.

У конкретизацији теме која је суштински повезана са македонским живљем Трпенске нахије (и шире) очи, за време Балканских ратова и по завршетку Првог светског рата, тачније у развоју теме печалбарства која је од искони присутна у животу и причи, те која непосредно обликује појединца и колектив, сваки детаљ је важан и знајући то, Крстићев приповедач га развија у оној мери у којој ће детаљ допринети бољем осветљавању теме и новом углу гледања. Али, умешан у погледу технике приповедања и изузетан познавалац поетике реализма, Крстић ће све те наративне рукавце развијати у смеру мотивације поступака (и поступања) свог јунака Трајана, природног, директног, (а)типичног изданка овог краја и друштвених околности. Трајан је освешћен и *освећен* читавом претприповешћу о постојаним сукобима и постојаном снагом за неравноправну борбу.

4. Трајан Трајан

Трајанов нов наративни рукавац почиње сменом саставница живота: након многих смрти (Славкове, Момирове, коџабаш-Исакове...) долази до обнављања живота, а оно је оличено у рођењу Трајана. Следеће четири петине романа посвећене су приповедању о Трајановом животном путу од детињства и младости, што је и поднаслов другог дела романа, до његове трагичне смрти.

Већ је истакнуто да је Трајанов лик детерминисан средином и тренутком у којем се појављује у времену романескне приче. Приповедач га експлицитно карактерише као „домаћу искру” и узданицу породице. Убрзо и Трајан постаје свестан тога.

Међутим, и (условно речено) развој Трајановог лика и његов животни пут предодредљиви су јер су нам околности обликовања и развоја типа печалбара у Крстићевом делу појашњени у претходној петини романа. Касније смештање Трајановог лика у нове околности (учешиће у Првом светском рату на непријатељској страни) пружаће простор за евентуалну индивидуализацију Трајановог лика.

Од детињства Трајан се обликује кроз околности које је, између осталих, уредио његов отац заложивши се за обнављање школе: постаје Дојчинов ученик. Међутим, много више од утицаја некада великог борца за школство, традицију и народни језик, Трајан ће се обликовати кроз своју перцепцију која је бележила значајне детаље попут мајчиног сажаливога погледа. Овај детаљ мотивисаће убрзан развој Трајанове (само)свести о пре-

додређености и нужности, а врхунац ове узлазне линије развоја налазимо у тренутку када се Трајан обраћа чича-Марку питањем да му нађе службу. Уједно, од овог тренутка развија се и наративни рукавац чији је средишњи мотив освета. Кроз разговор са чича-Марком о Бардаковцима сазнајемо да Трајан никада не би отишао у тај део махале, а разлог (тамо живе потоци убица његовог оца) не скрива чича-Марку. Трајанова одисеја почиње службом у Мерсим-агином домаћинству. Његов одлазак на печалбу мајка, стрина и сестре доживљавају амбивалентно, као уједно тужан и свечан чин. Од тренутка одласка у службу дечака Трајана, присутни су и осећај кривице његових укућана, и понос, и нада. Сестре му за ступање у печалбу поклањају црвене јабуке уз жеље да га здравље добро служи. Прве ноћи у печалби почиње Трајанова борба са страхом, а у тим размишљањима о мраку (непознатом) храбриће га сећање на учитељеве речи да човек увек треба бити храбар. Убрзо ће стићи и Трајанова прва зарада, али и нов изазов јер ће бити заробљен током чувања Мерсим-агиног поља. Успевши да се ослободи канапа којим су га наоружани лопови везали за дрво у планини, без Мерсим-агине магарице, Трајан се враћа у своје село и уместо радости због сачуваног живота добија прекор Мерсим-аге и налог да му исплати сав новац за украдену магарицу. И надаље, свако Трајаново настојање да помогне својој породици изискиваће удвостручен напор и спремност на трпљење јер ће се несрећне околности надаље умножавати. У односу на своје претке и, уопште, на тип печалбара оцртан кроз првих стотинак страница романа, са спорадичним срећним повратком и очуваним огњиштем, Трајан, обликован у времену још већих опадања и несрећа, постаје (прото)тип печалбара који се не боре против, већ се боре за голи опстанак. Као такви, они се обликују кроз прометејски лик рођењем окован за стену, без излаза за спас, а са извесношћу све већих несрећа и свешћу о градирању жртва које се морају поднети.

5. Наративно обликовање Трајановог лика

Трајанов лик је често експлицитно карактерисан, при чему су наглашаване његове (наслеђене) особине: „Трудио се Трајан да буде марљив и послушан. Тако га саветоваху од куће и мајка и стрина и сестрице. Кућа на њега чека. Па ће догодине мајстор да му повиси ајлук.” (130) Од увођења Трајановог лика у фабуларни ток он постаје носилац моралних норми патријархалног света. Уз наслеђену обавезу да преузме улогу домаћина своје куће и свест о трпљењу и жртви која се са наредним страницама романа продубљивала и кроз печалбарство потврђивала, у Трајану се зачела и клица жеље за осветом свог оца за чију смрт су одговорни Брдаковци („Бугари”). Испрва Трајан својим саговорницима (чича-Марку, мајстор-Ђоргу) ставља

до знања да никада, ни по цену даљег сиромаштва неће крочити у тај део махале. Уједно, у Трајану почиње да нараста озлојеђеност која прераста у гнев према газдама и старијим печалбарима, што је мотивисано шамаром и другим видовима лошег опхођења према новајлији, дечаку Трајану. Од тих тренутака почиње Трајанова унутрашња борба између жеље да напусти тренутну службу и обавезе коју је преузео на себе, односно „присиле себе на издржљивост” (174). Осећај гнева кулминираће у сцени када газда-Јанко Трајана казни шамаром због опхођења према госту, иако је Трајан брањено част своје породице. Не желећи да прихвати газда-Јанков став да се са гостом не сме лоше опходити чак и по цену увреда и псовки, а Трајану су упућене најстрашније увреде те врсте, Трајан најпре прекида комуникацију са газда-Јанком, а ћутање симболизује Трајаново коначно и потпуно прихватање несхватљивог, извитопереног поретка света, што резултује његовим новим виђењем борбе: ако је човекова судбина мучење и трпљење, Трајан ће ту жртву поднети својим телом и настојаће да сачува свој образ. Стога одлази од газда-Јанка у нову печалбу, али образац понашања према овом печалбару се не мења: и у новој, сада млекацијској служби Трајан бива понижен шамаром и псовком.

У портретисању дечака Трајана, приповедач често истиче детаље који откривају Трајанову неухрањеност („жигљав”, „пепељастојучто бледило лица”, „танколикост” и др.), чиме се посредно указује и на тежину печалбарског рада. Како је печалбарство „опседантна тема Анђелка Крстића” (Бечејски, 2006: 45), његов приповедач настоји да је осветли са више непосредних и посредних аспеката, где је итекако важан „одраз” печалбарског рада на тело, а нарочито на лице и руке. „Каталог” описа мукотрпног печалбарског рада Крстић обогаћује описом Трајанових кривих ногу који градира до његове потпуне немогућности ходања узроковане тешким теретом који је носио: „Напрезао се да не изостаје. Стопала ногу нису га толико болела од непрездрављених пликова, али му ноге у коленима малаксаваху и крстина под теретом ствари повијена болела као уганута. После тродневног путовања није могао ноћу да заспи. По телу као хиљаде усијаних иглица да га боду.” (143); „Али онда Трајан примети на себи, на велико своје запрепашћење, да му се ноге чегоље, иду у страну: колена се улубљују, а наниже од њих гњати са стопалима шире упречац.” (202) У селу се већ пронео глас да је Трајан осакаћен радом; мајка, стрина и сестре осећале су кривицу и сажалење, а Трајан стид због којег је и одлагао повратак кући. Овим корпус Трајанових особина уз наглашену одговорност према породици и спремност на трпљење по сваку цену бива проширен стидом због насталог деформитета. С друге стране, негативна осећања се у Трајану умножавају, те након немих догађаја у разним печалбама од осећа озлојеђеност, гнев и повремену жељу за осветом; међутим, сва негативна осећања гаси Трајанова свест о нужној печалби и судбини као трајном трпљењу. Први прави по-

мак из *стања трпљења* Трајан чини приступањем четничком одреду, што је у највећој мери мотивисано жељом да освети очеву смрт, али и пробуђеном свешћу о нужном и блиском ослобођењу свог народа од турске и бугарске власти. Међутим, и овде се наративни рукавац освете прекида, овога пута приповедањем о Трајановој женидби. И овде, по правилу романа, тачније обликовања Трајановог лика, изостаје његово одлучивање, што је највише мотивисано традицијом која је обликовала и која надаље има највећи утицај на Трајанов лик: „Прва и једина можда, њихова одлучна тражња од њега ‘да треба и мора тако да буде’. Зато није осећао тежину да о овоме размишља кад су оне [мајка, стрина и сестре, прим. аут.] то смислиле и решиле. Јер је уверен да оне знају и не могу да погреше.” (239) Ова дешавања утицала су на постепено мењање Трајановог виђења печалбе не као трајног, но као привременог решења док се не прикупи новац за сестрине и своје дарове. Убрзо ће се и то показати као Трајанова заблуда.

Ови одељци романа приказују печалбарство као непрекидан пут од једне до друге службе, без предаха, уз тешку физичку жртву печалбара, перманентан осећај одговорности према породици (одакле се и црпи снага). С друге стране, донети новац буди осећај радости, али и кривице укућана: „Жао јој детета, али оскудица притисла.” (135), помишља Славковица пред синовљев следећи одлазак на печалбу.

Као што је истакнуто, Трајанов лик обликује се често у пару, и то по принципу сличности. Поред релације са учитељем Дојчином, за разумевање Трајановог лика још је важнија релација са Дутеом, попут Трајана јединцем у мајке, са двома сестрама, чији је отац такође погинуо, али уз важан детаљ разлике у вери.¹² У овом контексту даље се развија мотив (крвне) освете. Упркос страху Дутеових да ће Трајан „наплатити” очеву крв, Трајан и Дуте постају побратими – „влазније”, са обећањем да ће сваки примити тежину за другог. Међутим, мотив крвне освете ипак се враћа у романескни наратив јер Дуте узима улогу непосредног подстрекача свог побратима на освету. Учећи да гађа пиштољем који му је Дуте поклонио, Трајан се интензивније распитује о убицама свог оца. Међутим, овај мотив неће се даље развијати. Размишљања о освети прекидају се остављањем Дутеовог пиштоља сестрама и одласком у Београд на нову печалбу.

У обликовању Трајановог лика запажамо сличност са епским обликовањем лика јунака/хероја: у њему преовладава свега неколико карактерних црта које наткрива спремност на перманентно стање трпљења и подношења превасходно физичке жртве. Како се једино Трајаново одлучивање односи на прихватање околностима наметнутог избора (прерано преузимање

¹² Од значаја за разумевање Трајановог лика је и релација према борцу Милисаву. Овај јунак појављује се у војничком делу Трајановог живота пратећи, уочавајући али и иницирајући промене у Трајановом лику као што су одлучност и супротстављање неправди. С друге стране Трајан ће својом издржљивошћу и истрајношћу утицати на развој Милисављевог лика.

улоге хранитеља породице), можемо закључити да Трајан свесно (нежно) жртвује и друге аспекте своје личности, пре свега духовну димензију свог бића допуштајући да други усмеравају његова размишљања (Дуте и четници подстичу га на освету). Трајан јесте лик у развоју јер се, сходно догађајима и ситуацијама у које доспева, његова свест о одговорности, његова размишљања о животу и судбини, те спремност на свеколико трпљење продубљују и кристалишу. Међутим, мотив освете и жеља за својеволним одлучивањем и поступањем остају на нивоу заметка, те можемо закључити да је Трајанов лик ипак раван, одређен једном доминантном и постојаном особином. Трајан остаје херој у социјалној димензији јер његова трајна/постојана спремност за жртву и трпљење узраста у симбол једног друштвеног слоја Македоније у раздобљу од неколико деценија прве половине 20. века. Према Трајановом лику приповедач није критички настројен¹³, већ о њему приповеда са осећајем жаљења које не прераста у сажаљење, већ остаје на нивоу искреног саосећања због околности које су човека оног времена обликовале у прометеје унапред осуђене на пораз, али који, свесни такве судбине, постојано трпе и храбро подносе све те недаће и градацијски прилажу све веће жртве.¹⁴ Последња жртва је он сам, Трајан.

Исцрпни описи Трајановог физичког трпљења у трећем делу романа своде се на формулативне исказе: „Рад, рад и само рад, штедња и мисли за дома.” (311) Уједно, ово је интермецо пред новим околностима које ће искушавати Трајанову природу. Знајући да је својој породици „чедо, и новац, и имање, и све” (350), али, пре свега поносећи се што је син Славка Радевића који је подигао глас за одбрану свог језика, вере и образовања, Трајан ће приступити рату борећи се на српској страни: „Нећу, нино, да гзацим част имена њихова [Момирова и Славкова, прим. аут.], и да осрамотим ово огњиште...” (355)

6. Елементи модернизације наративног поступка романа *Трајан*

Док мотив Трајанове жеље за осветом остаје у заметку, његова одлука да приступи војсци утицаће на продубљивање психолошке димензија Трајановог лика. Ово се односи на Трајаново прво преиспитивање о исправности донете одлуке у тренуцима ратног заробљеништва. Од овог романеског места интензивираће се Трајанови унутрашњи монолози. Испрва у Трајановој самоанализи

¹³ Напоменућемо да је критика друштва присутна у обликовању лика поп-Јордана, те ликових турских властодржаца (коџабаш-Исака и др.).

¹⁴ У роману *Трајан* Мирјана Бечејски (2006: 45) налази илустрацију три важне поетичке одлике прозе Анђелка Крстића: идеализовање радног сељака, убеђење у делујућу моћ књижевности и социјално ангажовање.

преовладава одлучност јер приступањем војсци брани не само част своје породице, већ и своју националну и верску припадност: „... зар бих ја могао да поднесем подсмешљиве погледе и околишне наговештаје пиперкара, када би, не дај боже, остао тамо? – макар што су се они ‘потурчили’, снабдевши се турским пасошима?” (358) Овај унутрашњи монолог увод је у тему националног идентитета, средишњу у другом делу романа. Поједини истраживачи дела Анђелка Крстића (Бечејски, 2006: 50) уочавају значајан утицај Боре Станковића на његово обликовање. Оно се делом може односити на модернизацију приповедног поступка која се у роману *Трајан* оличава у техници унутрашњег монолога, а потом и у натуралистичком поступку у сликању човекове природе.¹⁵ Мотив сна који се у трећем делу романа често преплиће са унутрашњим монологом „карактерише нијансирана психологизација личности главног јунака, који на ратишту открива универзалне истине о животу и свету, о социјалном поретку у њему, и супротставља их регионалним истинама.” (Бечејски, 2006: 54) Међутим, у роману *Трајан* нема ликова који би својом психолошком дубином парирани јунацима Станковићевих романа.

Кроз дијалог са задуженим за спровод заробљеника, везани Трајан испољава љутњу и срџбу, али оне не кулминирају сукобом. Док је у првој половини романа Трајанов лик обликован кроз мотив трпљења, у другом делу заступљен је мотив одлагања, а он је мотивисан Трајановим страхом од суочавања са породицом за коју засигурно зна да је запала у још веће недаће. Мотив одлагања условљен је и Трајановим страхом од губитка мајке који је, како му је писмом наговештено, изванредно познат. У мањој мери, мотив одлагања условљен је и низом несрећних околности које од почетка романа (индиректно) мотивишу Трајанов лик. Прво Трајаново отвореније супротстављање околностима налазимо у сцени када је невин оклеветан за крађу, а ту промену запажају његови саборци: „Овако присебан и миран човек па оволико плаховитости и љутње у њему! – примећује Псалт неким потихо.” (429) Али бура у Трајану брзо се стишава, те он прихвата околности сходно својој доминантној природи безусловне прихватљивости. А након стишавања буре / сваке немиле околности, Трајан одахне: „– Значи, још ће да се живи, за патњу” (477). Ова Трајанова мисао најнепосредније говори о његовој природи и „филозофији” живота.

Трајанове рефлексије интензивираће се након његовог бекства из бугарске војске, током боравка код Руса, али „и у тим размишљањима, хотећи да дубље у ово [размишљање о националној и верској подели људи, прим. аут] продре, осети намах узнемиреност; поче у слабости да му се мути у глави и мисли да се расплињују без везе у некој магловитости.” (488) Даље расплињавање Трајанових мисли биће праћено и његовим растакањем у пренесеном, али и у дословном значењу те речи; од тренутка пристанка у своју

¹⁵ Илустрацију налазимо у описима физичких деформитета печалбара узрокованих тешким радом и у описима смрти у печалби и на бојном пољу.

„луку”, завичај, тешко оболео Трајан почиње да копни. Међутим, овога пута у њеновим мислима нема одгађања ни страха за оно што ће извесно доћи; за смрт.

Финална сцена приповести о Трајану је дијалогска: у предсмртној исповести Трајан оставља аманет својој деци. По интензитету трагичног, драматичности и прожимању са хришћанском мисли, ова сцена алузија је на библијску причу о страдању праведног Јова. Трајан се не пита зашто су његов живот и судбина испуњени тешким радом, губицима и трпљењем, али на тренутке проклиње исту пророковану судбину оних који остају. Последња глава трећег дела романа има епилошки карактер. У њој сазнајемо да се „пророчанство” обистинило. У њој Трајанов лик жртве задобија нову димензију: смрт Трајана, печалбара и борца одликованог за храброст, инвалида, у очима социјалне политике бива обезвређена, а његовој удовици Јани одбија се инвалиднина.

7. Фолклорне карактеристике наратива *Трајана*

У историји рецепције Крстићевог дела, почев од приповедака, истиче се присуство фолклора, од етнографских елемената до предања. Поред списатељског позива, Крстића је занимало и сакупљање народних умотворина, те описивање народних обичаја (Јеврић, 2019: 188). Наглашен утицај фолклора на тематику и поступак дела Анђелка Крстића евидентан је у његовим приповеткама: *Беле покладе*, *На Божић*, *Нова година*, *Чича Пројкова женидба* и др.

Фолклорни мотиви (обичај, песма, коло) заступљени су већ на првим страницама романа чиме је давно прошло време уверљиво и свеобухватно приближено савременом читаоцу. Уз декоративну функцију, фолклорни мотиви заступљени су у конкретизацији теме националног идентитета и однорођавања, а такав пример њихове функционалности налазимо већ у диспуту учитеља Дојчина и коцабаш-Исака о традицији: „Где год се окренеш, стрико-Исак, овамо код нас, свугде пуно старих споменика, манастира, цркава наших, што су зидали наши краљеви и цареви. [...]

–Како прошло, стрико-Исак? Не пролази то. Стотине година је прошло, а ти споменици живе. Они сведоче нашу прошлост” (59)

Разговор између двојице ликова прераста у расправу на лексичком нивоу, при чему Дојчин истиче чистоту језика, али и утицај страних лексема које су доносили печалбари, а усложњава се Дојчиновим дигресијама о јунацима и догађајима о којима приповедају епске песме овог краја, те о обичајима, од лазаричких до свадбених, о којима певају лирске песме од давнина. Многе од тих песама уткане су у наратив романа Трајан како би потврдиле идеју дуге традиције и даље развијале националну свест.¹⁶

¹⁶ „Privržen svome kraju i svojoj domovini, Krstić je živeo u doba nacionalističkih zanosa i borbi između još neživljenih i nedovoljno probuđenih balkanskih naroda i državnica. [...] Ali mada se u

Доста простора у роману *Трајан* заузима опис веридбених обичаја, од просидбе до веридбеног даривања чарапама и китом цвећа у њима, при чему је приповедачева пажња усмерена ка свим детаљима дарова, од боје плетива (затворене „морне” боје) до детаља веза. Детаљи веридбених дарова сагледавају се и кроз Трајанов фокус, при чему се укрштају са његовим строгим, чврстим патријархалним системом вредности: размишљајући о извезеним именима вереника, Трајан се пита због чега и како је вереница Јана савлада-ла стид и пренебрегла могућа оговарања због отворенијег исказивања радости и љубави. У опису свадбених обичаја такође је пажња посвећена свим елементима, од позивања сватова до даривања и улога сватова: „Пребројавало се колико ће домова и рођака и пријатеља да позову на свадбу; колико њих ближњих погачом, а које чутуром вина. Којима и какве дарове дати; колико ће за то требати пари чарапа, пешкира, шамија, марама женских и којим какве. Колико ће Трајаница од тога имати припремљено, а колико они да допуне.” (244) Обраћање пажње на сваки детаљ предстојећег свадбеног догађаја мотивисан је патријархалном свешћу о важности женидбе сина јединца; зарад тога треба „обелити образ” (244). Приповедач указује и на симболику кола и венца током свадбених обичаја: „Један венац младенцима за век!” (250) У опису невесте заступљени су стални епитети и поређења: здрава, права као јасика, убава као самовила (254), или се пак употребљава метафора *горско цвеће*. Истим поступком сликају се и невестине особине, а нарочито се истиче њена послушност и блага нарав. Прво јутро након Јанине и Трајанове свадбе праћено је певањем народних лирских песама у којима невеста тужи због напуштања родитељског дома („Мајко, мила мајко, што се со мене чинит!...”). Нарочито су дирљиви лирски пасажии невестиног опраштања са родитељским домом: „Збогом мили кутови мога безбрижнога детињства и девојаштва... доме, светињо очева старања и братовљев поносу! Збогом огњиште мајчине душевне тоpline и сестринске љубави; чесмо, место састанака другарица милих јутром и вечером; махалске путаје и баштенске стазе...” (256) Осећај невестине туге и неизвесности градира и уједно се расветљава у последњим „стиховима” о печалбарском браку: „Печалбарски је брак кврга којом се окива душа.” (256) Нарочито је дирљива слика када Јана гове окружена сестрама, побратимицом, другарицама из махале и родбином; тада се певају народне песме, невести се намештају одело, марама и ђердан, а она прима честитање и отпоздравља целивом у образ или љубљењем руку.

За разумевање патријархалне слике света романа *Трајан* важан је и детаљ о одгајању лазарица у селу због преране смрти младог печалбара Наума. Тиме се сугеришу солидарност и туга колектива.

njegovom delu oseća da je on vaspitanik jedne sredine protivne koncepciji posebne makedonske narodnosti, iz njegovog dela ipak izbija ljubav prema Makedoniji i njenom narodu.” (Kovačević, 1954: 5–6)

И сам живот често се сагледава очима колектива, те поједине приповедачеве опсервације стилски и садржајно подсећају на полилошко једногласје македонског сељака из којег извире пословична мудрост: „Живот је жив. Маколико га млео жрвањ непогоде што му га судбина стицајем или приликама наменила, опет жива скривена клица поникне у сусрету душевне тоpline и раскрвављености. Одвугне чаша и избаци је на видик. И снажније и јаче јер је из крајње дубине...” (258)

Тренуци када је печалбарска породица на окупу ретки су и стога драгоцени; можда су превасходно због тога завредили значајну приповедачеву пажњу. Без обзира на интенцију која је, између осталог, условљена поетичким опредељењем Анђелка Крстића, пасажии романа *Трајан* усмерени ка фолклорним елементима употпуњују слику патријархалног епског света македонског живља, доприносе њеној обухватности и чине је вероватном, стварносном и живописном.

Значајан детаљ о Трајановој личности сазнајемо током његовог боравка у Словенији, након отпуста из аустроугарског заробљеништва. У сусрету различитих култура и традиција у кући Пана Михела спознајемо Трајанову истинску и дубоку приврженост својој; на запиткивање домаћина, Трајан ће казивати о обичајима свог народа¹⁷, показујући њихово дубоко разумевање, док приповедач коментарише Трајанов изузетан таленат за приповедање о значајним догађајима и јунацима (Косовском боју, Косовки Девојци, Марку Краљевићу, Цару Душану, борбама за ослобођење Србије и др.). У овом сегменту романа Трајан показује саморазумевање своје историјске улоге борца у одсудном ослободилачком рату и осећа велики понос због тога.¹⁸

У последњим тренуцима живота Трајан чује песму чобана која допире са поља: „Месечина обасјава сву планину и рудину; / стадо пасе, звонцад звече.” Песма га весели и „у прсима осећа да га пријатно блажи.” (506) Мотиви села и пастирског живота обележили су Трајаново детињство и прве печалбарске дане, али умирући Трајан наслућује својим потомцима исту печалбарску „судбину проклету”, „судбину клету” (513)

8. Закључак

Говорећи о епском песнику и реципијенту, Шилер је истицао да његова „сврха [...] лежи већ у свакој тачки његовог кретања; стога ми не хитамо нестрпљиво ка неком циљу, него се с љубављу задржавамо на сваком кораку.”¹⁹ Дело Анђелка Крстића, иако „начином чувања и преношења” припада

¹⁷ Напомињемо да се Трајан у роману изјашњава као Македонац. Опширније в. стр. 461. и 463.

¹⁸ Уп. и: „... Ми смо борци, бре!... Трајану мила ова напомена 'борци'. Осећа и сам понос.” (387)

¹⁹ Нав. према: Лешћ 2010: 363.

другој врсти књижевности, својом имплицитном поетиком и савременог читаоца доводи у поменути епску ситуацију. Роман *Трајан* у детаљима и пуном колориту приближава нам једну „далеку слику”²⁰ и патријархални, у одређеном смислу и епски вредносни систем једног времена, оличен превасходно у Трајану којег приповедач и експлицитно вреднује са тачке гледишта поменутог система, али и у низу других епизодних ликова галерије овог романа (Момира, Славка, учитеља Дојчина, чича-Марка, Марковице, Јане/Трајанице и др.). Грађи, у великој мери документарној и стварносној, Анђелко Крстић приступа са дубоким поштовањем, дивљењем и искреним разумевањем; крећући се хронотопом „епског” света, Крстићев приповедач оживљава сваки његов детаљ, кутак, те нијансу душе свог јунака која нам се испрва чини крцатом спремношћу за жртву и болом који није толико условљен физичким осећајем, колико дистанцираношћу јединке од „свог” света који превасходно чини породица, али у којој, упркос околностима, клија радост због сваке савладане етапе у мисији очувања огњишта. Заправо, у тој мисији сви јунаци романа су равноправни, док Трајанов лик предњачи снагом воље и спремношћу за потпуно приступање мисији очувања голог живота своје породице. Његов роман компонован је по схеми живота у којем је, како Крстић сведочи и својим животом и наративом свог романа, мали човек велики херој, а његова борба води се за сам живот. Иако Крстићев приповедни поступак делује анахроно у њему савременом времену²¹, иако је савремени читалац вишеструко удаљен од наративног света романа *Трајан*, борба коју је кроз Трајанов лик и епизодне ликове печалбара, учитеља и других „учесника” осликао Анђелко Крстић, суштински је блиска савременом човеку: зло има различита обличја, али борба са њим само један извор – спремност, односно истрајност. Стоја је Крстићев *Трајан* трајан и у сваком времену путоказ је ка једином правом исходишту. Та далека, а блиска, ванвремена слика увек је „слика у покрету” која приказује човека у сваком тренутку окренутог будућности, спремног да је прихвати, колико год била (не)извесна.

²⁰ У Бахтиновој (1989: 29–30) теорији синтагма *далека слика* припада поетичком корпусу жанра епа.

²¹ Објашњавајући периодизацију епохе реализма у српској књижевности у контексту прожимања различитих периодизацијских модела присутних у историји српске књижевности, Горан Максимовић (2019: 75–76) издваја Јеврићеву категорију „постреализма” као рукавца шире периодизацијске али и методолошке категорије, апликативну у погледу периодизацијске припадности прозе Анђелка Крстића и Григорија Божовића, чије се стваралаштво завршава очи и нешто након Другог светског рата.

Извор

- Крстић, 1954: А. Крстић, *Трајан: роман из живота македонских печалбара*, Нови Сад:
Издавачко предузеће „Братство – јединство” (латинично издање).

Литература

- Bahtin, 1989: М. Bahtin, „Ер i roman”, у: *O romanu*, Београд: NOLIT, str. 435–474.
- Бечејски, 2006: М. Бечејски, „Печалбарство као опседантна тема Анђелка Крстића у роману *Трајан*”, *Баштина*, св. 20, Приштина – Лепосавић, стр. 45–58.
- Bogdanović, 1985: D. Bogdanović, „Povest”, у: Група аутора, *Rečnik književnih termina*, Београд: NOLIT, str. 586.
- Живковић, 2017: А. Живковић, *Слика – жанр српске реалистичке прозе*, докторска дисертација. Крагујевац: ФИЛУМ.
- Иванић, 1988: Д. Иванић, *Забавно-поучна периодика српског реализма*, Нови Сад: Матица српска.
- Јовановић, 1887: М. Јовановић, *Слике из сеоског живота*. Пише Јанко Веселиновић, учитељ, *Отаџбина*, XV/58, Београд, 302–321.
- Kovačević, 1954: В. Kovačević, „Anđelko Krstić i njegovo delo”, предговор у: А. Krstić, *Trajan: roman iz života makedonskih pečalbara*, Novi Sad: Izdavačko preduzeće „Bratstvo – Jedinstvo”, str. 5–19.
- Kostić, 1981: К. Kostić, *Književno delo Anđelka Krstića*, Приштина: Jedinstvo, 1981.
- Лешић, 2010: З. Лешић, *Теорија књижевности*, Београд: Службени гласник.
- Максимовић. 2019: Г. Максимовић, „Периодизација епохе реализма у српској књижевности”, у: *Периодизација нове српске књижевности : поводом 150. годишњице рођења Павла Поповића (16. IV 1868 - 4. VI 1939)*, Београд: САНУ 2019, стр. 17–185
- Pavličić, 1986: Р. Pavličić, „Epsko pjesništvo”, у: Z. Škreb, A. Stamać, *Uvod u književnost*, Zagreb: Globus, 413–439.
- Ристић, 1954: М. Ристић, „Анђелко Крстић”, у: А. Крстић, *Одабране приповетке*, прир. М. Ристић, стр. 5–19.

Мириана Боянич Чиркович

ЭПИЧЕСКИЕ ПОВЕСТВОВАНИЯ АНДЖЕЛКО КРСТИЧА

Резюме

В работе конкретизируется и систематизируем общеприняты примечания о элементах повествования в произведениях Анджелко Крстича, обогащая их специфичестями (особенностями) нарративного мира капитального произведения *Траян* Анджелко Крстича (1932). Соответственно природе методы его творческого поступка расветливаемого нами в соотношении с литературным временем и общественной и исторической обстановкой условляемой его, и в большой степени сквозь имплицитную поэтику, интенции эмпирического и имплицитного романа *Траян* и его стиль повествования связываем с эпическим повествованием. Значительные аспекты повествовательного поступка Крстича находим в эпической миссии, технике *ab ovo*, т.е. саге о семье Радевич, формированию лика Траяна опираясь на эпический мотив, т.е. представительность фольклорных элементов наратива, которые одновременно являются заглавиями отделов работы. В работе обращаем внимание и на элементы модернизации повествовательной формы романа *Траян*. Работу заканчиваем обзором на рецензию эпические повествования Анджелко Крстича с точки зрения нашей современности, и открываем просторы для полемики в связи с а (на)хроникой такого поступка.

Ключевые слова: Траян, эпическое повествование, *ab ovo*, поверхность,.